

1. gubery 12. wydziału państ. i. s. s. Chark i M. Gubina przetranszowały w latach 1957-1960 wzdłuż rzeki Dniepr, 1961-1962 wzdłuż rzeki Dniepr, a lat 1963-1964 wzdłuż rzeki Dniepr, 1965-1966 wzdłuż rzeki Dniepr, 1967-1968 wzdłuż rzeki Dniepr, 1969-1970 wzdłuż rzeki Dniepr, 1971-1972 wzdłuż rzeki Dniepr, 1973-1974 wzdłuż rzeki Dniepr, 1975-1976 wzdłuż rzeki Dniepr, 1977-1978 wzdłuż rzeki Dniepr, 1979-1980 wzdłuż rzeki Dniepr, 1981-1982 wzdłuż rzeki Dniepr, 1983-1984 wzdłuż rzeki Dniepr, 1985-1986 wzdłuż rzeki Dniepr, 1987-1988 wzdłuż rzeki Dniepr, 1989-1990 wzdłuż rzeki Dniepr, 1991-1992 wzdłuż rzeki Dniepr, 1993-1994 wzdłuż rzeki Dniepr, 1995-1996 wzdłuż rzeki Dniepr, 1997-1998 wzdłuż rzeki Dniepr, 1999-2000 wzdłuż rzeki Dniepr, 2001-2002 wzdłuż rzeki Dniepr, 2003-2004 wzdłuż rzeki Dniepr, 2005-2006 wzdłuż rzeki Dniepr, 2007-2008 wzdłuż rzeki Dniepr, 2009-2010 wzdłuż rzeki Dniepr, 2011-2012 wzdłuż rzeki Dniepr, 2013-2014 wzdłuż rzeki Dniepr, 2015-2016 wzdłuż rzeki Dniepr, 2017-2018 wzdłuż rzeki Dniepr, 2019-2020 wzdłuż rzeki Dniepr, 2021-2022 wzdłuż rzeki Dniepr, 2023-2024 wzdłuż rzeki Dniepr, 2025-2026 wzdłuż rzeki Dniepr, 2027-2028 wzdłuż rzeki Dniepr, 2029-2030 wzdłuż rzeki Dniepr.

W tymże wydawnictwie są również materiały dotyczące, szczególnie interesujące, badania wykopaliskowe neolitycznej osady położonej na gruntach wsi Seeberg, na południowym brzegu niewielkiego jeziora Burgäschi (kanton Berno). Nad jego brzegami znajdują się jeszcze trzy podobne osady, ale tylko stanowisko leżące nad brzegiem południowym (oznaczone jako Burgäschi-Süd) doczekało się systematycznej i całkowitej eksploracji. Liczny i różnorodny materiał zabytkowy wydobyty w czasie badań jest stopniowo opracowywany i publikowany. Praca H. Müller-Becka jest z kolei drugą z zapowiadanej serii ośmiu monografii poświęconych przez „Acta Bernensia” publikacji tego interesującego stanowiska. Tematem pierwszej monografii, która ukazała się w 1963 r. są szczątki faunistyczne (J. Boesneck, J. P. Jéquier, H. R. Stampfli-Seeberg; *Burgäschi Süd*, Teil 3: *Die Tierreste*, „Acta Bernensia”, II: 1963).

Leokadia Podgórska

Hansjürgen Müller-Beck, SEEBERG BURGÄSCHISEE-SÜD, Część 5: Holzgeräte und Holzbearbeitung (mit zwei Beiträgen von F. Schweingruber), „Acta Bernensia”, II, Bern 1965, Verlag Stämpfli, s. 186, 320 ryc. w tekście, 51 tabl., 2 wklejki, streszczenie w językach: niemieckim, francuskim, angielskim i rosyjskim.

W latach 1952 i 1958 Berneńskie Muzeum Historyczne przeprowadziło badania wykopaliskowe neolitycznej osady położonej na gruntach wsi Seeberg, na południowym brzegu niewielkiego jeziora Burgäschi (kanton Berno). Nad jego brzegami znajdują się jeszcze trzy podobne osady, ale tylko stanowisko leżące nad brzegiem południowym (oznaczone jako Burgäschi-Süd) doczekało się systematycznej i całkowitej eksploracji. Liczny i różnorodny materiał zabytkowy wydobyty w czasie badań jest stopniowo opracowywany i publikowany. Praca H. Müller-Becka jest z kolei drugą z zapowiadanej serii ośmiu monografii poświęconych przez „Acta Bernensia” publikacji tego interesującego stanowiska. Tematem pierwszej monografii, która ukazała się w 1963 r. są szczątki faunistyczne (J. Boesneck, J. P. Jéquier, H. R. Stampfli-Seeberg; *Burgäschi Süd*, Teil 3: *Die Tierreste*, „Acta Bernensia”, II: 1963).

Z wcześniejszych drobnych artykułów autora dotyczących wyników badań sta-

1. J. P. Jéquier, *The Neolithic Culture of the Swiss Alps*, Göttingen 1964, s. 200-201.

2. H. R. Stampfli-Seeberg, *Die Neolithische Kultur des südlichen Mittellandes, Teil 1: Die Holzgeräte und Holzbearbeitung*, Bern 1965, Verlag Stämpfli, s. 186, 320 ryc. w tekście, 51 tabl., 2 wklejki, streszczenie w językach: niemieckim, francuskim, angielskim i rosyjskim.

nowiska (*Ein Schweizer Dorf vor vier Jahrtausenden*, „Umschau”, 1960, s. 43—46; *Prehistoric Swiss Lake Dwellers*, „Scientific American”, vol. 205: 1961, s. 138—147), jak też wzmianek odnoszących się do ogólniejszej problematyki stanowiska, zawartych w dwu końcowych rozdziałach jego pracy, wynika, że była to niewielka wieś zamieszkała przez ludność młodszej fazy kultury Cortaillod. Od strony łądu wieś otoczona była palisadą z drewnianych dyli. Mieszkańcy trudnili się uprawą ziemi i hodowlą. Podnoszenie się poziomu wód jeziora kilkakrotnie zmuszało mieszkańców do przeniesienia się na suchsze miejsce, nieco dalej od brzegu, aż wreszcie spowodowało opuszczenie osady. W najmłodszej fazie składała się ona z dwóch domów mieszkalnych i jednego budynku o przeznaczeniu gospodarczym. Na podstawie analizy różnych próbek pobranych z osady na zawartość C¹⁴ wiek jej odnoszony jest do połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. W oparciu o analizy botaniczne czas trwania osady szacowany jest na ok. 100 lat. Wskutek szybkiego nakrycia jej pozostałości przez organogeniczne osady jeziora wiele przedmiotów z surowców organicznych, między innymi drewnianych, zachowało się w dobrym stanie.

Znaleziska neolitycznych zabytków drewnianych nie należą w Szwajcarii do rzadkości i znane są tam od czasu odkrycia pierwszych osad palowych (dziś coraz powszechniej uznawanych za osady nadbrzeżne), tj. od połowy ubiegłego wieku. Jednak po raz pierwszy w pracy H. Müller-Becka ta kategoria zabytków została tak wszechstronnie i wyczerpująco opracowana. Ponad 120 okazów rozdzielonych na 26 grup typologicznych omówiono w pierwszej części pracy. Reprezentują one kompletny lub prawie kompletny zasób wytworów drewnianych używanych przez mieszkańców osady. Rozmaitość typów jest duża, ale często reprezentowane są one przez pojedyncze okazy, niekiedy tylko przez fragment jakiegoś okazu. Większość przedmiotów dostała się do warstwy kulturowej już w stanie uszkodzonym. Przypuszczalnie mieszkańcy osady opuszczając ją zabrali ze sobą przydatny jeszcze sprzęt.

W pierwszej kolejności autor omawia narzędzia, a raczej części narzędzi związanych z obróbką drewna, a mianowicie toporzyska siekier i rękojeści ciosel i dłut. Toporzyska siekier, które służyły głównie do zrąbywania drzew, są długie, wygodne do uchwycenia oburącz. Wykonane są zawsze z przykorzeniowej części drzewa odpornej na pęknięcie. Krótkie rękojeści ciosel i dłut robione były z prostych kawałków drewna, często z kolankowatym odgałęzieniem ułatwiającym oprawę kamiennego lub kościanego ostrza.

Z drewnianych narzędzi służących do uprawy roli na pierwszym miejscu należy wymienić kopaczkę z cienkiego, olszowego pniaka, której ostrzem pracującym zapewne podobnie jak płóz radła była zrosnięta z nim haczykowato część korzenia. Kształt kopaczki i ślady zużycia widoczne na „płozie” wskazują, że było to narzędzie ciągnięte po polu.

Liczne motyki rogowe, których część z pewnością służyła jako narzędzia pomocnicze przy uprawie ziemi, będą omówione w monografii poświęconej wyrobom kościanym i rogowym. Autor ilustruje tylko jeden okaz motyki z zachowanym fragmentem drewnianego trzonka. Do uprawy ziemi mogły także służyć dwa przedmioty o kształcie wąskich wiosel. Ze względu na ich niewielkie rozmiary autor od razu przypuszczenie, że mogły to być wiosła. Kopaczki podobnego kształtu znane są także z innych stanowisk kultury Cortaillod. Wątpliwości autora odnośnie do takiej ich funkcji znajdują wyraz w nazwaniu owych przedmiotów „gestielte Blätter”.

Narzędzia do sprzętu zbóż reprezentowane są przez drewniane oprawy dwóch noży żniwnych, z których jeden jest z haczykiem do zgarniania kłosów. Drugi okaz,

z tkwiącym jeszcze krzemiennym ostrzem, pierwotnie tego samego typu, po złamaniu został przerobiony na nóż prosty. Jest też kilka zwykłych noży prostych z drewnianymi, długimi, starannie opracowanymi trzonkami. O używaniu krzemiennych noży typu „ulu” świadczy zachowana część oprawy takiego noża.

Wśród licznych krzemiennych i kościanych grocików strzał są trzy okazy (2 krzemienne i 1 kościany) z zachowanymi fragmentami drzewca. Koniec jednego z nich jest skośnie ścięty i autor sądzi, że stanowi ono tylko przednią część drzewca składanego. Wskazywałaby na to jego długość (37,5 cm), zbyt mała w stosunku do typu łuku, którego dwa fragmenty znaleziono w czasie badań. Długość tego łuku autor szacuje na 150 do 160 cm. Strzały używane do łuku tej wielkości winny jego zdaniem mieć długość 100 do 120 cm. Jeden z zachowanych fragmentów łuku ma nacięcie do przymocowania cięciwy. Pręt, z którego łuk był zrobiony, jak większość łuków neolitycznych miał przekrój w kształcie litery D.

Dalsze drewniane narzędzia i broń łowiecka, to: lekkie oszczepy, dzidy, rozmaite strzały (m.in. kilka o podwójnych ostrzach), krótkie sztylety, maczugi, a nawet fragmenty sideł z gałązek cisu.

Stanowisko Burgäschi-Süd dostarczyło wyjątkowo dużej ilości naczyń drewnianych — 11 gotowych (niektóre zachowane we fragmentach) i 6 półwytworów naczyń. Nie stanowią one naśladownictwa naczyń glinianych. Są wśród nich naczynia cylindryczne z dnem płaskim, czarki z dnem kulistym i małe pucharki. Półwytwory naczyń i widoczne ślady opracowania pozwalają odtworzyć proces ich produkcji. Autor zwraca przy tym uwagę na rolę drapaczy krzemiennych przy ostatecznym struganiu i wygładzaniu zewnętrznych i wewnętrznych ścianek naczyń. Z innych przedmiotów sprzętu gospodarstwa domowego znaleziono dwie łyżki i dwie duże warząchwie.

Wytwory z kory reprezentowane są przez płaskie krążki z otworem, zapewne pływakki do sieci. Autor wyraża jednak pewne zastrzeżenia do takiej interpretacji ich funkcji, ponieważ otworki ich są mniejsze niż u znanych form pływaków. Dużo jest płytek z kory i fragmentów takich płytek, różnych kształtów i nieokreślonego przeznaczenia (część ich może stanowić materiał odpadkowy). Niejasne też jest przeznaczenie kilku zwitków z kory, które znaleziono na terenie osady. Wewnątrz jednego zwitka znajdował się kamyk, w pozostałych odrobina dziegciu.

Pozostałe narzędzia i przedmioty drewniane omówione przez autora, to pałki, szydła z główką z masy dziegciowej, różnej wielkości kliny, zatyczki, fragmenty drążków, deszczulek, starannie często opracowanych, o niewiadomej funkcji i przeznaczeniu.

Po szczegółowym opisie zabytków każdej grupy, zilustrowanych na tablicach w kilku ujęciach, znajduje się rozdział poświęcony technice wytwarzania danej grupy przedmiotów, a zawarte w nim wnioski oparte są na wnikliwych obserwacjach pozostawionych śladów opracowania i doboru rodzaju surowca. Uzupełniają go rozważania porównawczo-typologiczne, przeprowadzone oddzielnie dla każdej grupy przedmiotów. Autor uwzględnia w nich materiały porównawcze przede wszystkim ze stanowisk szwajcarskich, ale także innych europejskich, a nawet sięga do źródeł dalszych, jak znaleźniska przeddynamitycznego i starożytnego Egiptu. Nie brak też w jego rozważaniach przykładów z danych etnograficznych. Materiały porównawcze są bogato ilustrowane w tekście. Uwzględnienie ich w tak szerokim zakresie sprawia, że praca H. Müller-Becka znacznie przekracza ramy monografii poświęconej wyrobom drewnianym jednego stanowiska, a staje się studium o neolitycznym drewnianym wytwórstwie.

Mimo że tematyka pracy ograniczona jest ściśle do jednej kategorii zabytków,

duża ich różnorodność oraz wszechstronny sposób zanalizowania dają wgląd w niektóre dziedziny życia mieszkańców osady, a nawet pozwalają na wyciąganie wniosków szerszej natury. Przykładem może być wzmiankowany już typ kopaczki ciągnionej po polu, które to narzędzie, nadające się głównie do uprawy ziem lekkich, mogło, zdaniem autora, na obszarze ich występowania stanowić bezpośrednią formę rozwojową radła. Wskazywałoby to na zaawansowany już sposób uprawy ziemi przez mieszkańców osady. Interesujący jest też fakt, że stanowiska kultury Cortaillod często występują w pobliżu gleb lekkich i, jak wynika z przedstawionego przez autora materiału porównawczego, podobnego typu kopaczki wcale nie należą w Szwajcarii do rzadkości (niektóre okazy nigdzie dotąd nie były publikowane). Podkreślana przez autora współzależność wyboru terenu osadniczego i możliwości technicznych posiadanego „narzędzia ornego” świadczy o niemałej roli uprawy ziemi w gospodarce ludności kultury Cortaillod.

Duża różnorodność broni łowieckiej, jak też bardzo znaczna ilość kości zwierząt dzikich w przebadanym materiale faunistycznym wiążą się ze znaczną gospodarczą rolą łowiectwa dla mieszkańców osady. Była ona tu większa niż na innych stanowiskach tej kultury. Istnieje też strefa działalności mieszkańców tej niewielkiej osady, o której nic (np. hodowla, poświadczona szczątkami fauny, zbieractwo) lub prawie nic (rybołówstwo) nie da się odczytać z zachowanego inwentarza wyrobów drewnianych.

Osobny rozdział poświęca autor technologii obróbki drewna. Dokładne obserwacje wszelkich, najmniejszych nawet śladów opracowania, widocznych na wydobytach przedmiotach, pozwalają na poznanie i odtworzenie licznych procesów jego obróbki. Autor omawia w nim kolejno takie czynności, jak ścinanie drzewa, obciosywanie, rozłupywanie, darcie desek, cięcie, dłubanie, struganie, gładzenie i polerowanie. Wszystkie te techniki znane były i stosowane przez neolitycznych mieszkańców osady, a wykonanie wielu przedmiotów wskazuje na wysoki poziom ich opanowania. Stosunkowo rzadko spotyka się na wyrobach drewnianych ślady cięcia nożem i piłowania. Widocznie noże krzemienne nie bardzo były przydatne do obróbki drewna.

Wielokrotnie przez autora podkreślane wysokie umiejętności mieszkańców osady w zakresie obróbki drewna widoczne są nie tylko na przedmiotach takich, jak łyżki, naczynia, trzonki noży itp. Świadczą o nich również różne elementy budowlane, także szczegółowo przez autora zanalizowane. Przykładem tego mogą być znajdowane w osadzie regularne deski, grubości 2 cm, a niekiedy i mniej, darte z pni dębowych tylko za pomocą kamiennej siekiery i drewnianych klinów pobijanych pałkami.

Pracę H. Müller-Becka uzupełniają dwa aneksy F. Schweingrubera. W pierwszym przeprowadzono analizę botaniczną drewnianych zabytków z Burgätschi-Süd. Na jej wynikach opierał się także H. Müller-Beck, podając przy opisie każdego zabytku rozpoznanie rodzaju czy gatunku drewna, z którego był wykonany. Na toporzyska siekier niemal wyłącznie używano drewna jesionowego (tylko 1 okaz jest z wiązu), także i dziś uznawanego za surowiec dobrze nadający się do tego celu. Natomiast wśród rękojeści ciosel i dłut rozpoznano różne gatunki drzew liściastych: olszę, klon, topolę i jesion. Do wyrobu naczyń używano głównie drewna jesionowego i klonowego, tylko dwa naczynia są z buczyny i dwa z jedliny. Łyżki i warząchwie są z drewna drzew liściastych, jak klon i olsza. Łuk wykonany był z pręta cisu lub jodły. Także obydwa noże żniwne są z cisu. Deski darto głównie z pni dębowych.

W drugim aneksie przeprowadzono analizę struktury drewna użytego na topo-

rzyska siekier z punktu widzenia ich właściwości fizycznych i wytrzymałości na odkształcenia w procesie wykonywanej nimi pracy. Także i ta bardzo drobiazgowo i wysoce specjalistyczna analiza potwierdziła duże umiejętności mieszkańców osady, doboru właściwego surowca, o czym już wspomniano.

Praca H. Müller-Becka jest przykładem wszechstronnego opracowania pewnej kategorii zabytków. Poza analizą formalną materiału przeprowadził autor rozważania nad funkcją poszczególnych wytworów, ich związku z innymi dziedzinami życia, następnie sposobami ich wytwarzania wynikającymi z możliwości i umiejętności technicznych ówczesnego człowieka.

Maria Chmielewska

CHRYSTIANSTWO KULTURY SŁOWIAŃ W CZECHOSŁOWACZKACH.
Opisano: *Studia et monographiae W. Brücknera, „Język Słowian w Czeskosłowacji”, t. 1, 1961, s. 49.*

Tętu ten zbiór zawierałby także generalną charakterystykę kultury słowiańskiej w Czeskosłowacji i wyrażenie na jego temat zainteresowań autorów. Oprócz słownego wprowadzenia wstępnie do treści tego zbioru są dwa przedmowy: jedna W. Brücknera i M. Pustelnika oraz jedna artykułowa. Każdy z nich ma charakter w języku angielskim, niemieckim i czeskim, prócz ostatni. Zmierzony zbiór składa się z 100 stron. Cały ten zbiorek jest wydawnictwem Instytutu Archeologii Uniwersytetu.

Przeważnie artykułami jest opracowanie kultury słowiańskiej, w tym jej wytworów i wytworów, w latach 1961 i 1962. W. Brückner, *Chrześcijaństwo kultury słowiańskiej w Czeskosłowacji*, s. 25-33. Składa się to z 100 stron, prócz wstępnej i 10 stron. Zbiorek ten zawiera 100 stron, a wszystkie opracowania są w całości czeskosłowackimi i w całości w języku angielskim. Zbiorek ten zawiera 100 stron, a wszystkie opracowania są w całości czeskosłowackimi i w całości w języku angielskim.

Wszystkie prace są opracowaniami naukowymi. W. Brückner, *Język słowiański w Czeskosłowacji*, s. 25-33. Artykuł ten jest w całości czeskosłowackim i w całości w języku angielskim. Zbiorek ten zawiera 100 stron, a wszystkie opracowania są w całości czeskosłowackimi i w całości w języku angielskim.

Tętu ten zbiór zawierałby także generalną charakterystykę kultury słowiańskiej w Czeskosłowacji i wyrażenie na jego temat zainteresowań autorów. Oprócz słownego wprowadzenia wstępnie do treści tego zbioru są dwa przedmowy: jedna W. Brücknera i M. Pustelnika oraz jedna artykułowa. Każdy z nich ma charakter w języku angielskim, niemieckim i czeskim, prócz ostatni. Zmierzony zbiór składa się z 100 stron. Cały ten zbiorek jest wydawnictwem Instytutu Archeologii Uniwersytetu.

Przeważnie artykułami jest opracowanie kultury słowiańskiej, w tym jej wytworów i wytworów, w latach 1961 i 1962. W. Brückner, *Chrześcijaństwo kultury słowiańskiej w Czeskosłowacji*, s. 25-33. Składa się to z 100 stron, prócz wstępnej i 10 stron. Zbiorek ten zawiera 100 stron, a wszystkie opracowania są w całości czeskosłowackimi i w całości w języku angielskim.

Wszystkie prace są opracowaniami naukowymi. W. Brückner, *Język słowiański w Czeskosłowacji*, s. 25-33. Artykuł ten jest w całości czeskosłowackim i w całości w języku angielskim.